حرم امام رضا(ع)

حرم امام رضا(ع)

حرم علی بن موسی الرضا(ع)، که با نام مرسوم حرم امام رضا(ع) شناخته می‌شود، دربرگیرنده آرامگاه هشتمین امام شیعیان در شهر مقدس مشهد، در ایران است. این مجموعه در سال ۱۳۹۲ خورشیدی ۷۰ هکتار مساحت داشته و دارای ۲۶ رواق (بنای سرپوشیده) و ۹ صحن (فضای باز) و ۶ مدخل ورودی به نام بست است

حرم امام رضا(ع)

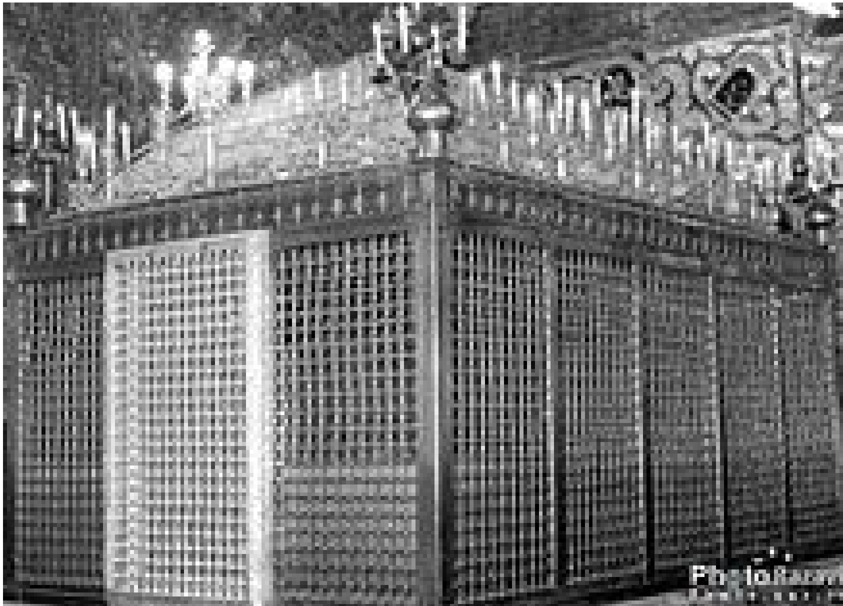
علی بن موسی الرضا در ۱۱ ذیقعده سال ۱۴۸ قمری در مدینه متولد شد و در سن ۵۵ سالگی به دست مامون عباسی کشته شد. در ادب فارسی روضه به معنی باغ و گلستان و گلزار است و در برگیرنده پیکر علی بن موسی‌الرضا را روضه منوره می‌خوانند. این مکان شامل فضایی مربع شکل که مساحت آن ۱۸۹٫۰۳ متر مربع بوده که از این فضا ۱۷٫۱۵ متر مربع آن مساحت ضریح می‌باشد. روضه منوره از طریق چهار صفه بزرگ در چهار جانب به داخل و خارج حرم مرتبط می‌شود

ضریح

در دوره‌های مختلف ضریح‌های متفاوتی بر روی سنگ مزار علی بن موسی الرضا(ع) قرار داده شد.

اولین ضریح:اولین ضریح مربوط به سده دهم هجری قمری از جنس چوب و طلا و نقره بوده است که در زمان شاه طهماسب صفوی در سال ۹۵۷ هجری قمری بر روی مزار قرار داده‌اند که دور کتیبه سوره هل اتی به خط ثلث نوشته شده بود

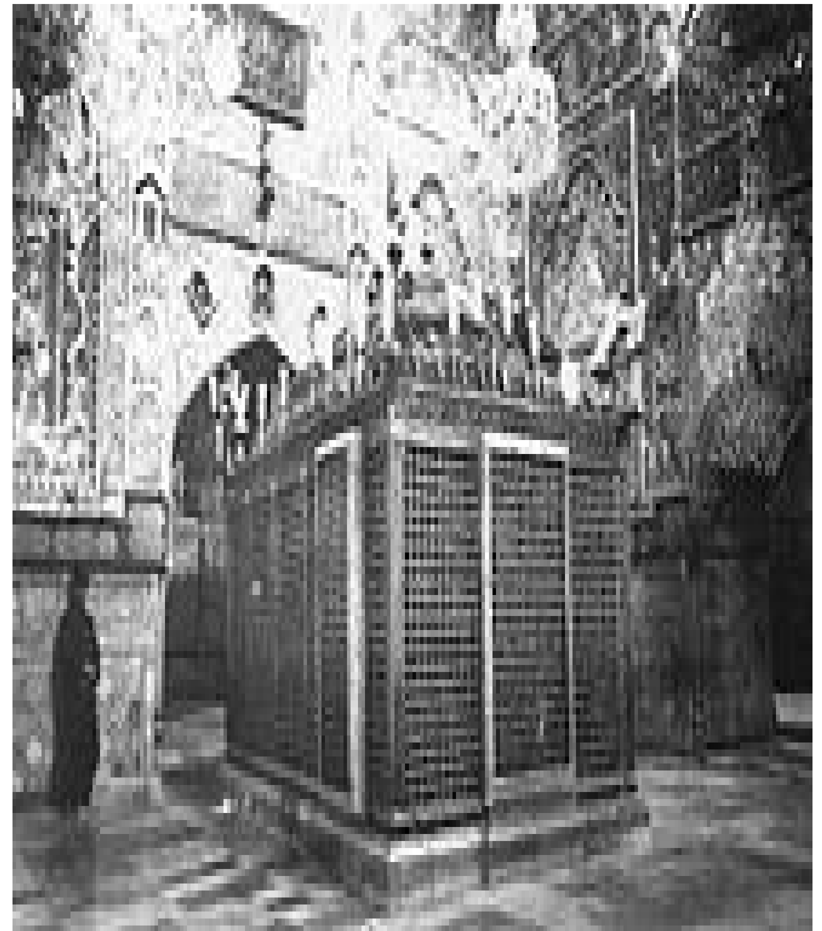
ضریح

دومین ضریح حضرت، ضریح فولادی مرصع است که در سال ۱۱۶۰ ه. ق. ساخته شد و واقف آن شاهرخ میرزا (فرزند رضا قلی میرزا) نوه نادرشاه افشار می‌باشد. این ضریح تا سال ۱۳۷۹ شمسی در طبقه فوقانی و بر فراز سنگ مزار قرار داشت تا اینکه در سال ۱۳۷۹ شمسی همزمان با نصب ضریح پنجم به طبقه تحتانی (داخل سرداب) انتقال یافت.

ضریح

سومین ضریح:در سال ۱۲۳۸ هجری قمری در زمان فتحعلی شاه ضریح فولادی ساده‌ای به ابعاد ۳ در ۴ متر به ارتفاع دو متر بر روی ضریح دوم نصب شد که این ضریح دارای ورقه‌های طلاکوب و طوق‌های طلای جواهر نشان می‌باشد و بر روی آن سوره هل اتی و یس به خط ثلث نوشته شده‌است که در سال ۱۳۳۸ هجری شمسی به علت پوسیدگی پایه‌هایش به موزه آستان قدس رضوی انتقال داده شد.

ضریح

چهارمین ضریح:چهارمین ضریح به نام ضریح طلا و نقره معروف به شیر و شکر در سال ۱۳۳۸ هجری شمسی به ابعاد ۴ در ۳٫۶ و ارتفاع ۳٫۶ بر روی مزار جایگزین ضریح سوم به نحوی که ضریح دوم را دربر می‌گیرد بر روی مزار قرار داده شد و هم‌اکنون در سرداب بر روی سنگ مزار قرار دارد

پنجمین ضریح:پس از برگزاری مسابقهٔ هنری طرح محمود فرشچیان هنرمند و مینیاتوریست معروف ایرانی، برنده شد و در بین سال‌های ۱۳۷۲-۱۳۷۹ ضریح به وزن ۱۲ تن و ابعاد ۴٫۷۸ در ۳٫۷۳ به ارتفاع ۳٫۹۶ از فولاد و چوب گردو ساخته شد و بر روی این ضریح سوره هل اتی و یس با خط ثلث طلا و نقره نوشته شده است و در چهار جهت ضریح ۱۴ محراب به نشان چهارده معصوم که همگی به یک محراب بزرگ‌تر که آن نیز به کلمه الله ختم می‌شود، قرار دارد.

ضریح

- **ضریح**، سازه مشبّکی از طلا، نقره، مس یا چوب و جز آن است، که بر روی مرقد (قبر) امام، امامزاده یا بزرگان مذهبی سازند.

ضریح

شرح درگذشت

در مورد تاریخ درگذشت علی بن موسی (رضا) (ع) اختلاف نظر وجود دارد. او در روز جمعه یا دوشنبه آخر صفر یا ۱۷ یا ۲۱ ماه مبارک رمضان یا ۱۸ جمادی‌الاولی یا ۲۳ ذیقعده یا آخر همین ماه در سال ۲۰۳ یا ۲۰۶ یا ۲۰۲ ه. ق درگذشته‌است. شیخ صدوق در عیون اخبارالرضا تاریخ صحیح را ۲۱ ماه رمضان، روز جمعه سال ۲۰۳ هجری می‌داند.

شرح درگذشت

وفات ایشان در طوس و در یکی از روستاهای نوقان به نام سناباد یا سناآباد اتفاق افتاد. ایشان به دست مأمون به شهادت رسیدند و بدن مطهرشان را بالای سر هارون الرشید دفن کردند. (پای علی بن موسی(ع) بالای سر هارون است.)

بعد از این اتفاق آن محل به نام مشهد الرضا (محل شهادت رضا) نامیده شد. شیعیان شروع به زیارت و بازدید از مدفن حضرت کردند

پیشینه بنا

مامون پس از درگذشت هارون وی را در بقعهٔ هارونی در باغی که بعدها به باغ حُمید بن قحبطه معروف شد، دفن کرد و برفراز بقعه (مزار)، قبه‌ای (گنبد نیم‌کره‌ای شکل) بنا نهاد که حدود ۱۰ سال بعد علی بن موسی‌الرضا(ع) را در بالای سر هارون در آن بنا دفن کردند. به عقیدهٔ بعضی از تاریخ‌نگاران در حوادث خراسان مانند حمله سبکتکین در اواخر قرن چهارم، آسیب شدیدی دید و تخریب شد و در سال ۴۰۰ هجری قمری سلطان محمود غزنوی قبه را بازسازی کرد ولی دیگر مورخان معتقدند که فعالیت‌های عمرانی سلطان محمود غزنوی شامل بازسازی قبه نمی‌شده‌است چون در اثر یورش‌ها بنا تخریب نشده‌بود

قبه مذکور از زمان ساخت (یا بازسازی) تاکنون موجود است و در دوره های متفاوت تعمیر جزئی یا تزئین شده‌است

بقعه

- در سرزمینهای اسلامی، بناهایی از نوع مقبره‌های کوچک و ساده تامقبره‌های بزرگ و مجلل که مصداق بقعه‌اند، به تناسب شکل و عملکرد، نامهایی گوناگون وجود دارند که مهمترین آن‌ها عبارت است از قبّه، ضریح، تربت (تربه)، مدفن، قبر، گور، مزار، مرقد، روضه، مشهد، مقام و مقبره.

پیشینه تاریخی

سامانیان

به روایت بیهقی، امیر فائق‌الخاصه مشهد، مشهدالرضا، را آبادان کرد

دیالمه

در زمان عضدالدوله دیلمی بقعه به سبک آن زمان تعمیر و به پاره‌ای از تزئینات آراسته شد و اطراف کاخ حُمید بن قحطبه خانه‌های مسکونی افزوده شد و توسعه یافت و دژ مستحکمی آنرا محافظت می‌کرد

پیشینه تاریخی

غزنویان

طبق بعضی روایات محمود غزنوی عمارت بقعه (عمارتی که مرقد علی بن موسی‌الرضا و هارون در آن است) را پس از تخریبی که توسط پدرش سبکتکین غزنوی انجام شده بود, از نو ساخت و بنایی زیبا بنا کرد.

ابوالحسن عراقی معروف به دبیر که از رجال و دبیران دربار غزنوی بود در سال ۴۲۵ قمری ضمن مرمت بقعه، اولین بنا را به آن افزود که این بنا به مسجد بالاسر معروف است

پیشینه تاریخی

دوره سلجوقی

در سده ششم هجری شمسی نخستین گنبد حرم بر فراز قبه موجود

به فرمان سلطان سنجر سلجوقی و به کوشش وزیر وی، شرف الدین قمی ضمن تعمیر حرم ساخته شد و به گفته برخی از مورخان گنبد به دستور محمد خدابنده (الجایتو) ساخته شده‌است

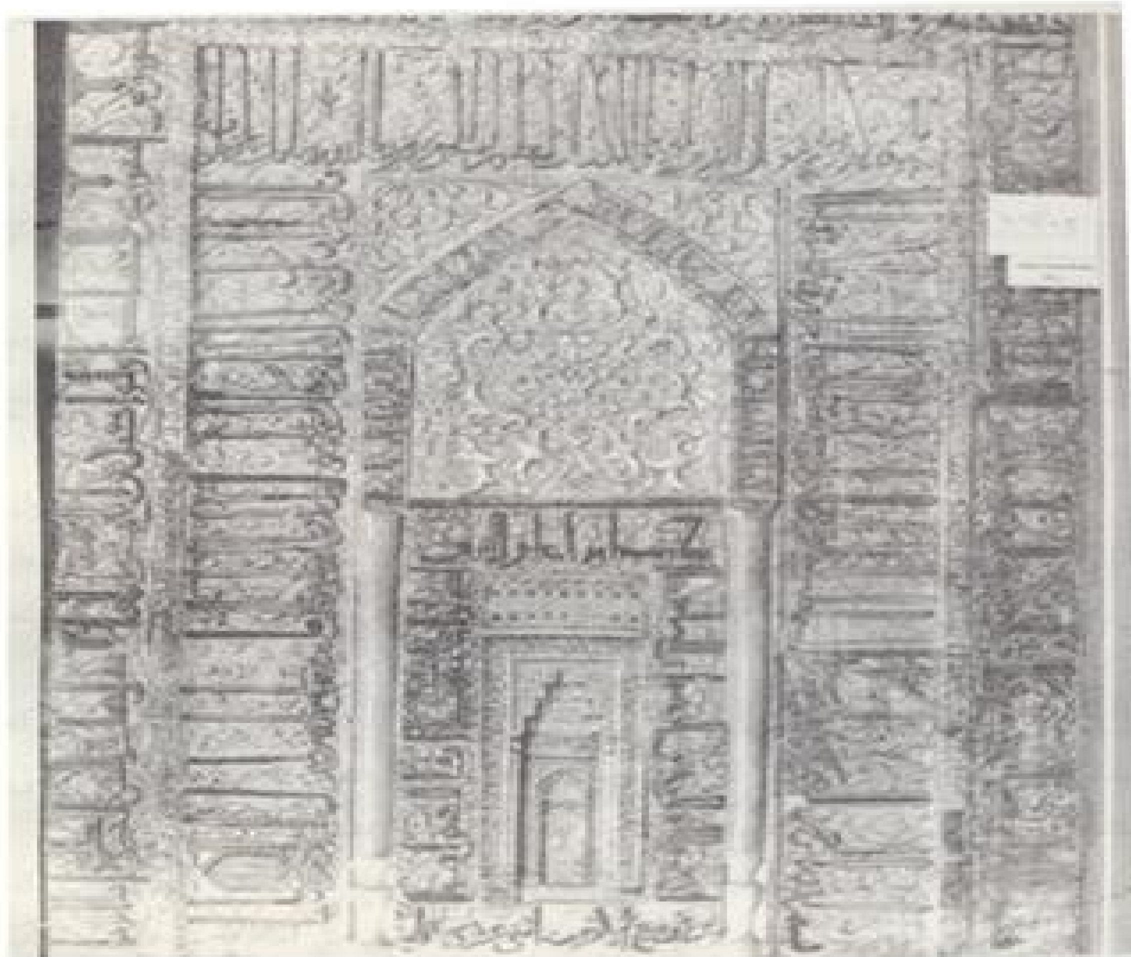
جنس آن گنبد از کاشی بود. قبه (گنبد آغازین) همان است که امروزه از داخل حرم دیده می‌شود و سطح مقعّر و مقرنسهای آینه کاری شده آن پیداست.

همچنین به نقل از زادالمسافرین، امیر عمادالدوله در سال ۵۱۵ قمری حرم را مرمت نمود و ترکان زمرد دختر خواهرزاده سلطان سنجر، در اوایل سده ششم قمری ازاره حرم را بهترین کاشی که کاشی سنجری معروف است، مزین کرد که تاکنون این کاشی‌ها در حرم موجودند

ازاره

- آن قسمت از دیوار اتاق یا ایوان که از کف طاقچه تا روی زمین باشد.
- سنگ ازاره
- از آنجاییکه دیوارها آجر و خاک و ملات خاصیت مکندگی زیاد آب را دارند, سنگی پیرامون ساختمان و در پای دیوار نصب می شود که جلوی نفوذ آب را بگیرد که همان سنگ ازاره است

محراب

محراب پیش روی مرقد مطهر امام رضاعلیه‌السّلام

محراب

- برخی بر این باورند که ریشهٔ *محراب* از فعل *حرب* (به معنی «جنگیدن»، از ریشهٔ *ح ر ب*) است و بنابراین *محراب* هم به معنی «میدان جنگ» است و اشاره به «محل جنگیدن با شیطان» دارد
- برخی دیگر، معتقدند که به پرستشگاه‌های آیین مهرپرستی که در ایران و بین‌النهرین رواج داشته‌است *مهرابه* گفته می‌شده‌است
- دلیل اینکه در بعضی از مساجد محراب کمی گودتر از کف بقیه جای های دیگر مسجد است این است که امام جماعت باید پایین تر از مردم نماز بخواند. در واقع محراب باید یا گودتر باشد یا حداقل مساوی دیگر قسمت های زمین نماز گزاران باشد. گودی محراب مانند سنگر جنگ در راه خدا بوده و امام جماعت نیز به عنوان جنگجویی در راه خدا در جنگ حق علیه باطل است. و امام جماعت وظیفه سنگینی در برابر اسلام دارد که باید به نحو احسن از ارزش های اسلام دفاع کند. گودی محراب به امام جماعت با قرار گرفتن در محراب کمک می کند که این وظیفه ای که بر دوشش است را از یاد نبرد. همچنین است که برخی بر این عقیده اند که امام جماعت به دلیل اینکه نمادی از اسلام است در هنگام نماز در محراب مسجد باید پایین تر باشد تا عظمت خدا را از یاد نبرد، مغرور نشود و احساس برتری نسبت به مردم را نداشته باشد.

محراب

- **مِحراب** یا **نمازگاه پیشوا** طاقنمایی است که جهت نمازگزاری را در مسجد نشان می‌دهد که پیشوای دینی یا پیش‌نماز در اثنای نماز گزاردن در آن می‌ایستد. در مسجدها محراب در وسط قبله مسجد قرار دارد. به طوریکه با ایستادن امام یا پیش نماز رویش به سمت قبله باشد و نماز بگزارد. طرز قرار گرفتن محراب، جهت قبله را در داخل مسجد مشخص می‌کند

محراب

- **اول-** محرابی است درديوار جنوب شرقی پيش روی مبارک بعرض 75/1 متر و ارتفاع 40/2 متر از کاشی های بسيار نفيس و ممتاز و برآن چند کتيبه است يکی به خط کوفی برجسته که نوشته شده : « بسم الله الرحمن الرحيم انما وليکم الله و رسوله والذين آمنوا الذين يقيمون الصلوه و يوتون الزکوه و هم راکعون» .
- **دوم-** محرابی است در ديوار جنوب غربی حرم پيش روی مبارک به عرض 15/2 و ارتفاع 60/2 متر که آن نيز با کاشی های بسيار ممتاز و نفيس ساخته شده و بر آن چند کتيبه است يکی به خط کوفی برجسته آيه شريفه «إن الحسنات يذهبن السيئات تا يضع أجر المحسنين ».
- **سوم-** محرابی است در بالای سر مبارک زير طاق و صفه ای که از آن به مسجد بالا سر می روند 25/1 و ارتفاع 90/1 متر بر روی کاشی های بسيار ممتاز و نفيس و اطراف آن نيز خطوط و کتيبه های چندی است از آن جمله کريمه شريفه « اقم الصلاه لدلوک الشمس» تا آخر به خط ثلث برجسته بر آن نوشته شده است .

پیشینه تاریخی

حمله مغول

به گزارش ابن ابی الحدید در شرح نهج‌البلاغه، در سال ۶۱۸ ه ق مغول‌ها به طوس حمله کردند و این شهر را غارت کرده و مردم را به قتل رساندند. سپس وارد مشهدالرضا شدند و آنجا را هم خراب کردند. مؤلف تاریخ آستان قدس رضوی از قول ابن ابی الحدید می‌نویسد با وجودی که مغول‌ها مردم مشهد را به قتل رسانیدند، بارگاه رضوی را حداقل تخریب نکردند و احتمالاً به غارت اموال و اثاثیه آن اکتفا کردند. هرچند بعضی منابع از خرابی بارگاه رضوی به دست مغول‌ها سخن گفته‌اند

در دوره حکومت ایلخانیان فرسودگی‌ها و احیاناً خرابی‌ها و خسارات وارد شده به حرم بازسازی شد

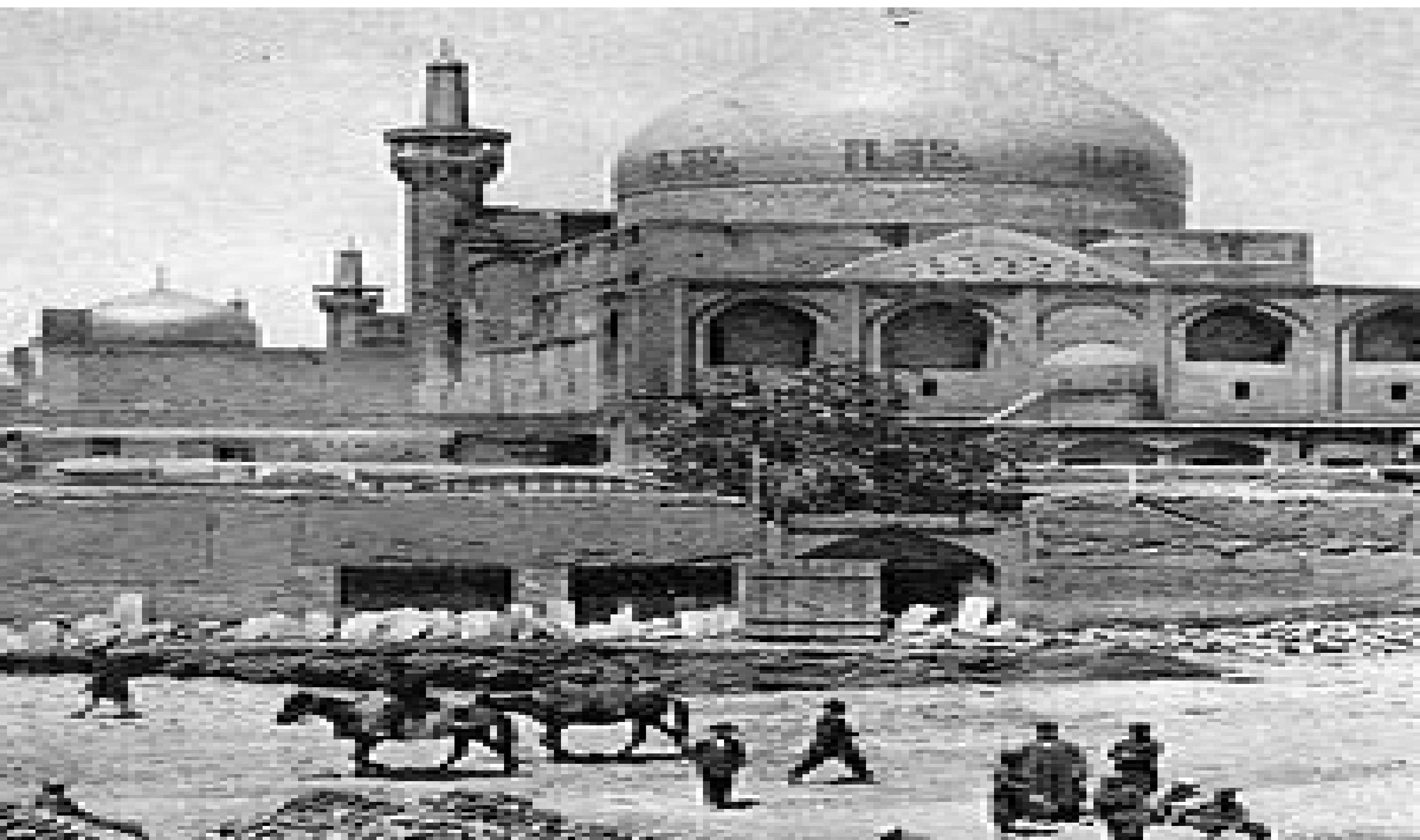
پیشینه تاریخی

دوره تیموریان

در دوران تیموری به دنبال کوشش‌های شاهرخ تیموری در آبادانی مشهد در سده نهم هجری، به همت همسر وی گوهرشادآغا نخستین مسجد جامع شهر مشهد (مسجد گوهرشاد) با نام وی در سمت قبلهٔ حرم که صحن جنوبی را تشکیل می‌دهد به اتمام رسید. بعدها صحن تیموری (عتیق) و اساس ایوانی که امروزه طلایی است توسط امیر علیشیر نوایی وزیر سلطان حسین بایقرا به وجود آمد

علاوه بر مسجد گوهرشاد دو رواق دارالحفاظ و دارالسیاده به مجموعه افزوده شد و مدرسه پریزاد، مدرسه دودر و مدرسه بالاسر سابق که در ضلع غربی دارالسیاده بود (و الان جزئی از رواق دارالولایه است) در دوران شاهرخ تیموری ساخته شدند

مسجد گوهرشاد

مسجد گوهرشاد

- **مسجد گوهرشاد** در مشهد در جنوب حرم علی بن موسی الرضا(ع) به ۸۲۱ ق/۱۴۱۸ م به دستور گوهرشادبیگم همسر شاهرخ ساخته شد. به دلیل ظرافت و زیبایی کاشی‌کاری و خط و اسلوب معماری مسجد گوهرشاد، این مسجد از شاهکارهای معماری ایرانی در دوره تیموری؛ و به دلیل موقوفات بسیار و مجاورت با آرامگاه علی بن موسی الرضا(ع) از مهم ترین و شلوغ ترین مسجدهای ایران به شمار می‌رود، به طوری که برخی آن را پُربازدیدترین مسجد در ایران می دانند.

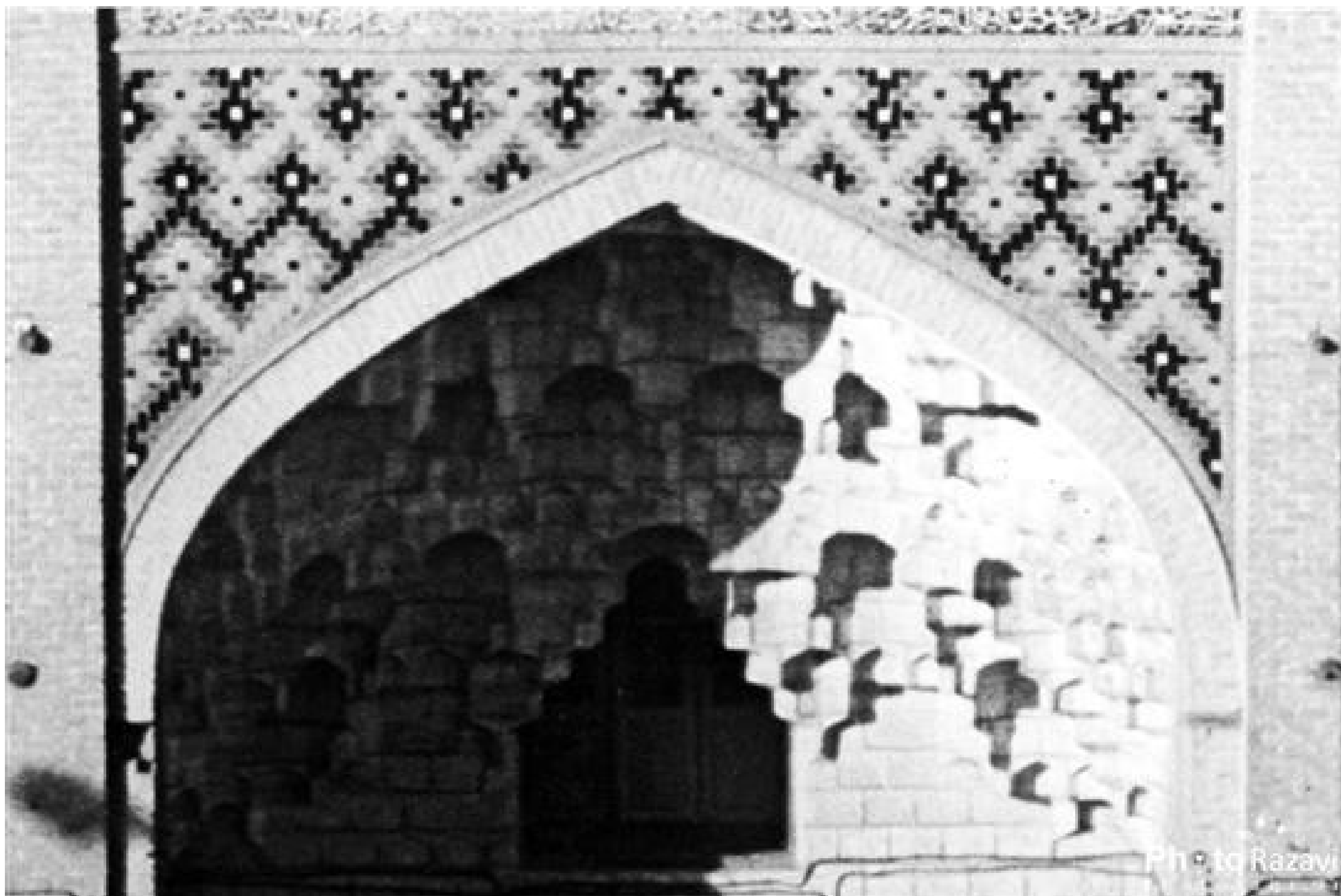
مدرسه پریزاد

مدرسه دودر

مدرسه بالاسر

گنبد طلا

گنبد دارای دو پوشش است که در بالای ضریح قرار دارند: پوشش اول گنبد، سقف حرم است که مقعّر و مقرنس بوده و به آن قبّه می گویند و پوشش دوم بر فراز آن است که به آن گنبد گفته می شود. ارتفاع قبه از کف ۸۰/۱۸مترااست. پوشش دوم گنبد طلا که لایة بیرونی را تشکیل می دهد و ارتفاع گنبد از کف تا انتهای بلندترین نقطه اوج محدب (راس گنبد) ۲/۳۱ متراست. فضای خالی بین قبه وگنبد ۱۳ متر.

گنبد طلا

در اطراف گنبد دو کتیبه وجود دارد. اوّلی در کمربند دور گنبد و در ارتفاع ۷۴/۶ متری در دو سطر به عرض ۹/۱ متر با حروف طلایی بر روی زمینه لاجوردی به خط ثلث علیرضا عباسی است. در این کتیبه پیاده آمدن شاه عباس صفوی از اصفهان به مشهد و توفیق وی در تزئین گنبد منور و طلا کاری مجدد در سالهای ۱۰۱۰ه ش تا ۱۰۱۶ ه ش درج گردیده

دوره صفوی

در دوره صفوی بر عظمت و شکوه حرم افزودند و مناره نزدیک گنبد که در دوره غزنویان به دستور ابن معتز حاکم نیشابور برپا شده بود به امر شاه تهماسب بازسازی و طلاکاری شد و در سال 932 ه.ق

خشت‌های نفیس کاشی روی گنبد را به خشت‌های طلا تبدیل کردند

در سال 997 ه.ق

یعنی دومین سال سلطنت شاه عباس اول شهر مشهد در محاصره عبدالله خان ازبک قرار گرفت، چون به سوی او تیری شلیک شد غضب کرد و دستور به قتل‌عام مردم مشهد داد به طوری که در صحن حرم خون جاری شد

سال بعد عبدالمؤمن خان ازبک با لشکرش به مشهد حمله کرد. جمعی از مردم مشهد و به ویژه سادات، علما، خدام و مدرسان آستان قدس رضوی به حرم پناهنده شدند. در حالی که ایشان به دعا مشغول بودند، عبدالمؤمن خان و دین محمد سلطان به اتفاق عده‌ای از جنجگویان خود وارد صحن شده و پناهندگان را قتل‌عام کردند. چنان خشمگین بودند که شعله خشم و غضب آن‌ها جز به ریختن خون سادات، صلحا و علما خاموش نمی‌شد

آنان زایران را از داخل حرم بیرون می‌کشیدند و با کمال قساوت می‌کشتند. چنان که میر محمد حسین مشهور به «میربالای سر» که از سادات متقی مشهد بود و پیوسته در بالای سر علی بن موسی الرضا (ع) به تلاوت قرآن مشغول بود را دو نفر از ازبکان در کنار ضریح با شمشیر پاره پاره کردند. زنان و کودکان در مسجد گوهرشاد جمع شده بودند و در آنجا ناظر قتل‌عام وحشیانه نزدیکان و خویشان خود بودند.
سرانجام عبدالمؤمن دستور داد، قندیل‌های مرصع طلا و نقره و شمعدان‌ها و همچنین میل طلای بالای گنبد و بسیاری از ظرف‌ها و فرش‌ها و کتاب‌های کتابخانه را به غارت برده و زنان و کودکان را به اسیری به ماوراءالنهر بفرستند. بعدها عبدالمؤمن خان به سخت‌ترین شکل به دست افراد خود کشته شد.

دوره صفوی

در دوران شاه تهماسب صفوی، پس از جمع آوری خشت‌های کاشی، گنبدی با روکش طلا بر فراز گنبد پیشین بنا شد. این همان گنبدی است که امروزه در نمای بیرونی وجود دارد

در سال ۱۰۰۹ ه

که شاه عباس صفوی از پایتخت آن روز، اصفهان، پیاده به مشهد رفت، مدتی در مشهد ماند و دستور داد که گنبد حرم، بار دیگر با خشت‌هایی از مس و روکش طلایی پوشیده شود و این کار به دست کمال‌الدین محمود یزدی انجام شد. بر پایه آن چه در کتیبه گنبد دیده می‌شود، این کار در سال ۱۰۱۰ ه .آغاز شده

دوره صفوی

در سال ۱۱۱۶ ه
به پایان رسیده‌است. متن کتیبه گنبد اثر خوشنویس ایرانی علیرضا عباسی است، و با حروف طلایی بر زمینه فیروزه‌ای
.به خط ثلث نوشته شده است

همچنین به فرمان شاه عباس اقدامات و تحولات دیگری نیز در قلمرو حرم صورت گرفت ازجمله توسعه صحن عتیق، احداث ایوان شمالی و اتاق‌ها، غرفه‌ها، سردرها، و ایوانهای شرقی و غربی آن ایجاد رواق توحیدخانه و نیز گنبد الله وردیخان. از آنجایی که شاه عباس به آستانه امام رضا (ع) توجه ویژه داشت، دستور داد تا هر کس به زیارت آن جا رفته باشد می‌تواند عنوان «مشهدی» را مانند حاجی و کربلایی بر نام خود بیفزاید و این لقب از آن زمان رواج یافت

در سال ۱۰۸۴ ه و در زمان شاه سلیمان صفوی، در پی زمین لرزه‌ای، گنبد حرم هم آسیب دید و شماری از خشت‌های طلایی آن از جا کنده شد. وی دستور داد تا گنبد

بازسازی شود و کتیبه‌ای بر آن افزوده گردد که این رخداد را حکایت .نماید

.این کتیبه اکنون به صورت چهار ترنج در اطراف گنبد دیده می‌شود

پیشینه تاریخی

دوره نادری

ایوان صحن تیموری به‌فرمان نادرشاه طلاکاری گردید

و دیوار حرم نقاشی‌هایش تجدید شد و گلدستهٔ شمالی صحن انقلاب بر فراز ایوان عباسی که توسط شاه عباس اول توسعه یافته بود، ساخته و طلاکاری شد و ایوان جنوبی صحن عباسی نیز طلاکاری شد

پیشینه تاریخی

دوره قاجاریه

در عهد فتحعلی شاه قاجار رواق دارالضیافه و سومین ضریح

احداث شدند

بنای صحن آزادی (صحن نو) به فرمان ناصرالدین شاه ساخته شد و ایوان غربی آن طلاکاری شد

احداث رواق دارالسعاده در محوطه بین صحن آزادی و رواق گنبد حاتم‌خانی در سال ۱۲۵۱ قمری و بنای مدرسه علی‌نقی میرزا (که بعداً به رواق دارالذکر تبدیل شد)، در این دوره انجام شد

پیشینه تاریخی

دوره پهلوی

در زمان محمدرضا پهلوی طرح توسعه حرم با نظارت عبدالعظیم ولیان استاندار استان خراسان (بزرگ) و نایب‌التولیه آستان قدس رضوی به انجام رسید.

در سال ۱۳۵۳ خورشیدی خشت‌های طلایی گنبد که شفافیّت خود را از دست داده بود، برداشتند و آن را پس از رنگ‌آمیزی مجدّد با آب طلا، در جای خود قرار دادند.

در این دوره بناهای موجود در اطراف مجموعه که مربوط به سده‌های اخیر بودند کاربریشان تغییر یافت و اکثراً تغییرات اساسی‌ای یافتند و به صحن‌های حرم تبدیل شدند مانند:بنای مسجد زنانه، مسجد ریاض، گنبد اپک میرزا، رواق پس پشت، راهرو سقاخانه، محل چهلچراغ سابق، محل کشیک خانه خدام و بعضاً محل‌هایی مانند مدرسه‌ها، تیمچه‌ها یا فضاهای خالی به صورت رواق‌های دارالفیض، دارالشکر، دارالسلام، دارالذکر، دارلعزه و دارلعباده درآمدند و صحن موزه (رواق کنونی امام خمینی) و تعویض صندوق عباسی به صندوق سنگی حاج حسین حجارباشی و نصب ضریح چهارم و نوسازی نقاره‌خانه نیز مربوط به این دوران است

پیشینه تاریخی

دوره جمهوری اسلامی

در دوره پس از انقلاب اسلامی یا دوران طلایی حرم امام رضا(ع) در ایران طرح توسعه این حرم با جدیت دنبال شد و این مجموعه شاهد گسترش فوق‌العاده‌ای بود و در سال ۱۳۵۹ فضای داخلی بنای حرم توسعه و ایستایی گنبد افزایش یافت و درب‌های ورودی به بنای حرم در سمت پیش روی و پایین پای مزار، گشایش یافت

صحن جمهوری اسلامی، جامع رضوی، هدایت، کوثر و رواق امام خمینی(ره) در این دوره ساخته شده است و مجموع مساحت مجموعه از ۱۲ هکتار که در دوره‌های گذشته ساخته شده‌بودند (تا سال ۱۳۹۲) به ۷۰ هکتار رسید

اماکن سرپوشیده اطراف حرم، رواق نام دارد. در حال حاضر 28 رواق در حرم وجود دارد

- **رواق دارالفیض**
- این رواق به ایوان طلای صحن انقلاب راه دارد و در دو عصر صفویه و تیموریان ساخته شده است. این رواق از شمال به حرم مطهر و از شرق به گنبد الله وردی خان و از غرب به رواق دارالشکر ارتباط دارداین رواق در گذشته به مسجد ریاض – مسجد زنانه معروف بوده است
- **رواق دارالشرف**
- این بنا در سال 1031 ه.ق. ساخته شده است
- **رواق دارالسلام-رواق دارالسرور -رواق دار العزه**

رواق دارالحفاظ

همه روزه در دو نوبت صبح و شب حافظان و قاریان قرآن در این رواق مراسم اجرا می کنند.
این رواق را بانو گوهرشاد در قرن نهم ساخته است.
این رواق در قرن نهم و همزمان با مسجد گوهرشاد ساخته شده است و سادات زیاد به این رواق می آمده اند.

رواق دار السیاده

در عهد صفویه و در سال 1010 ه.ق. این رواق ساخته شده است.

رواق دار السیاده

در عهد صفویه و در سال 1010 ه.ق. این رواق ساخته شده است.

رواق دارالشکر

این رواق از شمال به ایوان طلای صحن انقلاب راه دارد.

رواق دارالضیافه

این رواق از شرق به ایوان طلای صحن آزادی راه دارد و در سال 1251 ه.ق. ساخته شده

رواق دارالحجه

رواق توحید خانه

این رواق در عهد صفویه ساخته شده است.

- توحید خانه از رواق‌های شمالی حرم مطهر است که بین رواق دار الفیض و صحن انقلاب قرار دارد. این بنا چنان به دار الفیض متصل است که گویی جزیی از آن است. توحید خانه از شمال به صحن انقلاب و از جنوب به رواق دار الفیض و دار الشکر و از مشرق، از طریق یک گذرگاه با پیچ و خم، به رواق گنبد الله وردیخان و از طرف مغرب به ایوان طلای صحن انقلاب متصل است. در ضلع شمالی توحیدخانه، **پنجره‌ای فلزی معروف به پنجره فولاد** جای دارد که در صحن انقلاب واقع شده و ضریح مطهر از پشت این پنجره نمایان است. توحید خانه دارای 15 متر ارتفاع است و مساحت آن پس از کسر پایه‌های پیش آمده در رواق، به 108 متر مربع می‌رسد. معروف است که این رواق را مرحوم ملا محسن فیض کاشانی در سال 1072 هـ.ق بنا کرد. مرحوم فیض در این محل تدریس می‌کرده و به جهت گفتن کلمه طیبه لا اله الاالله در این مکان، این رواق به توحید خانه مشهور شده است. ازاره رواق با یک سنگ زیبای منبت‌کاری شده تزیین شده است. کتیبه‌ای به عرض حدود 50 سانتی متر در بالای ازاره، اشعار دوازده امام خواجه نصیر طوسی را به خط ثلث در بردارد.
-

پنجره فولاد

- برای اولین بار در دوره صفویه و ظاهرا به پیشنهاد مرحوم ملا محسن فیض کاشانی پنجره نسبتا کوچکی در این مکان ساخته می‌شود تا کسانی که از حضور در کنار ضریح معذورند از پشت این پنجره که ضریح مطهر از درون شبکه‌های آن پیداست زیارت‌نامه بخوانند و با امام خویش رازدل گویند.
لازم به ذکر است ساخت و نصب اولین پنجره در حرم مطهر به دوره شاهرخ میرزای تیموری برمی‌گردد که داخل موزه نگهداری می‌شود.
این پنجره برنزی در زمان ناصرالدین شاه قاجار نصب گردید.از آنجا که بعضی قسمت‌های پنجره قدیمی ساییده شده و مشکلاتی برای زائرین ایجاد می‌شد، در اوایل پیروزی انقلاب اسلامی این پنجره به موزه انتقال یافت و به جای آن پنجره برنز جدیدی نصب گردید.

پنجره فولاد

پنجره فولاد

PhotoRazavi
Photo.aqr.ir
عکاس : مسعود نوذری

رواق گنبد حاتم خانی

در عهد صفویه و در سال 1021 ه.ق. این رواق به مساحت115مترمربع در شرق حرم مطهر و پایین پای مبارک توسط حاتم بیگ اردوبادی از وزرای عصر صفویه ساخته شده است که از لحاظ معماری و استفاده از هنرهای مختلف

ازاره رواق به ارتفاع 67/1 متر از کف سنگ مرمر است ، بالای ازاره کتیبه ای سنگی ومنبت کاری به عرض 30 سانتی متر حاوی قصیده بابا فغانی شیرازی به خط نستعلیق است و ازبالای این کتیبه تمام دیوار بنا و سقف آن با کاشی معرق الوان زینت یافته است.

رواق گنبد الله وردیخان

- گنبد الله وردی خان گنبد مسی می باشد که در مجاورت گنبدطلایی و بر فراز رواق الله وردیخان واقع شده است. این رواق به گنبد الله وردی خان معروف است و یکی از با شکوه ترین و زیباترین ابنیه آستان قدس رضوی می باشد ، این رواق از طرف شمال به صحن کهنه و از شرق به دارالضیافه و از جنوب به رواق دارالسعاده و از غرب به رواق حاتم خانی مربوط می شود.
-
بانی این گنبد و رواق الله وردی خان، یکی از رجال بزرگ عصر صفوی است که این گنبد را بنا کرد و بعد از فوت پیکرش را در اینجا به خاک سپردند . او هنگامی که والی فارس بوده یک معمار از اصفهان به مشهد می فرستد و این عمارت را می سازد و ساختمان آن در سال 1020 پایان می گیرد .
شکل این بنا هشت گوش است و سقف بسیار مجلل و با شکوهی دارد که بینندگان را به طرف خود جذب می کند
ازاره بنا تا ارتفاع 90/1 متر سنگ مرمر و از بالای ازاره به بالا روی تمام بدنه ها و پایه ها و دیوارها و سقف زیر گنبد کاشی معرق نصب شده است کاشی های رنگارنگ دارای خطوط و نقوش زیبا و دل فریب در کمال ظرافت و استادی ساخته شده است.
بر گرداگرد این رواق، تاریخ ولادت و شهادت امامان معصوم علیهم (ع) به همراه بعضی از احادیث معتبر مکتوب می باشد.

رواق دارالفیض

این رواق از شمال به حرم مطهر و از شرق به گنبد الله وردی خان و از غرب به رواق دارالشکر ارتباط دارد

رواق دار الذکر

- رواق دار الذکر نسبت به رواق‌های قبلی، تازه ساخت است که در جنوب شرقی حرم مطهر و در زاویه جنوب غربی صحن آزادی قرار دارد. این بنا از شمال به دار السرور، از جنوب به دار الزهد، از مغرب به دار العزه و از مشرق به صحن آزادی محدود است. رواق دار الذکر در گذشته مدرسه علمیه علی نقی میرزا بوده؛ حجرات فوقانی و تحتانی مدرسه در اطراف آن قرار دارد که در حال حاضر محل استقرار دفترهای مختلف است.
در ضلع جنوبی رواق، گذرگاهی به ابعاد 4*2/26 متر با چند پله وجود دارد که دار الذکر را به رواق دار الزهد مرتبط می‌کند. پس از احداث صحن آزادی، قسمتی از فضای بازی که در زاویه جنوب غربی صحن باقی مانده بود، به دستور فرمان‌فرمای خراسان، علی نقی میرزا، فرزند فتحعلی شاه قاجار، به‌صورت مدرسه‌ای درآمد. مرحوم احتشام کاویانیان که خود از خدمه بود، می‌نویسد: چون مدرسه در زمین وقفی آستانه بدون مجوز شرعی بود، از ابتدا حالت مدرسه‌ای به خود نگرفت. قسمت غربی آن که سالن مدرسه و محل تدریس بود، به آسایشگاه خدام و قسمت فوقانی آن به صورت کتابخانه درآمد. این بنا در سال 1343 هـ.ش بازسازی شد و تغییر کاربری یافت و با پوشش جدید سقف، به‌صورت رواقی جدید درآمد و دار الذکر نامیده شد. این بنا بالغ بر 9 متر ارتفاع و با محاسبه فضای جانبی، 216 متر مربع مساحت دارد.

رواق دار الذکر

رواق امام خمینی (ره)

رواق دارالسعاده

در زمان ساخت مسجد گوهرشاد این رواق نیز به دستور گوهرشاد ساخته شد.
این رواق در شرق حرم مطهر قرار دارد، از طرف جنوب به رواق دارالسرور و از شرق به ایوان طلای صحن نو و از شمال به رواق دارالضیافه و از غرب به رواق حاتم خانی ارتباط دارد.

PhotoRazavi
Photo.aqr.ir
عکاس : محمد زائرنیا

فضاهای باز اطراف مرقد منور امام(ع) صحن نام دارند.

- **صحن انقلاب اسلامی (صحن عتیق یا صحن کهنه) :**
قدیمی ترین و باشکوه ترین صحن حرم که ساخت آن به سال 875 ه.ق. بر میگردد و در شمال روضه منوره قرار دارد، صحن انقلاب اسلامی می باشد. در ضلع جنوبی این صحن پنجره فولاد معروف امام رضا(ع) و ایوان طلای حضرت قرار دارند. مقبره شیخ حرعاملی و آرامگاه مرحوم شیخ حسنعلی اصفهانی (معروف به نخودکی) در شمال و مقبره شیخ مجتبی قزوینی در جنوب غربی این صحن واقع شده اند. این صحن شامل چهار ایوان می باشد که ایوان طلای نادری در جنوب، ایوان عباسی در شمال، ایوان ساعت در ضلع غربی و ایوان نقاره خانه در ضلع شرقی این صحن قرار دارند. در میانه این صحن نیز سقاخانه نادری قرار دارد که به سقاخانه اسماعیل طلایی (اسمال طلا!) معروف است. آیین نقاره نوازی از بالای ایوان نقارخانه برگزار می شود.

صحن آزادی (صحن نو) :

این صحن در شرق روضه منوره واقع شده است و از بناهای زمان فتحعلی شاه می باشد. این صحن نیز شامل چهار ایوان است که به نام های ایوان طلا (ایوان غربی)، ایوان باب الحکمه (ایوان شمالی)، ایوان غربی و ایوان باب السلام (ایوان شرقی) شناخته می شوند..

صحن جمهوری اسلامی :

این صحن در غرب روضه منوره قرار دارد و جزو صحن هایی است که پس از پیروزی انقلاب اسلامی ساخته شده است. در میانه این صحن سقاخانه 8 ضلعی قرار دارد که جزو اولین مکان هایی در ایران است که از چشم های الکترونیکی برای سیستم آب آن استفاده شد. در نزدیکی این سقاخانه نیز ساعت آفتابی ای قرار دارد که در تمام فصول سال ظهر شرعی را نمایش می دهد. این صحن شامل چهار ایوان به نام های ایوان طلا یا باب الولایه (ایوان شرقی)، باب العلم (ایوان شمالی)، باب الغدیر (ایوان غربی) و باب الشهاده (ایوان جنوبی) می باشد.

صحن

- **صحن جامع رضوی :**
بزرگترین صحن حرم با مساحت 117584 متر مربع در جنوب روضه منوره قرار دارد. این صحن گنجایش 70000 نمازگزار را دارد. (در صحن مسجد جامع هندوستان که یکی از بزرگترین مساجد جهان شناخته می شود، 25000 نفر نمازگزار می توانند همزمان نماز بخوانند.)
- **صحن قدس :**
در این صحن سقاخانه ای وجود دارد که نمای آن شبیه ساختمان قدس (قبله اول مسلمین) است و اندازه آن یک هشتم اندازه واقعی قدس می باشد.
- **صحن غدیر :**
در ضلع غربی این صحن مجتمع تجاری غدیر قرار دارد که سرویس های بهداشتی حرم نیز در آن می باشد.
- **صحن رضوان :**
طراحی این صحن به پایان رسیده است و به زودی ساخت آن شروع می شود.
- **صحن کوثر :**
در جنوب شرقی روضه منوره واقع شده است و مساحت آن 15580 متر مربع است.
- **صحن هدایت:**
در شمال شرقی روضه منوره واقع شده است و مساحت آن 1440 متر مربع است.

حوادث

حرم علی بن موسی الرضا طی چنده سده اخیر در اثر ۴ حادثه دچار تخریبهای جزئی و کلی‌ای گردید.

1. در اثر یورش عبدالمومن‌خان ازبک در سال ۹۷۷ طلا کوبی‌ها و زیورآلات گنبد و گلدسته‌های حرم به تاراج رفت که توسط شاه عباس صفوی در بین سال‌های ۱۰۱۰ -۱۰۱۶ هجری قمری ترمیم شدند

2. در سال ۱۰۸۴ هجری قمری زلزله شدیدی در مشهد رخ داد. که سطح خارجی گنبد ترک برداشت و تعدادی از خشت‌های زراندود ریخت که شاه سلیمان صفوی گنبد را تعمیر و تجدید طلا کرد که جریان این طلاکاری توسط محمد رضا امامی خوشنویس در چهار ترنج دور گنبد نوشته شده است

حوادث

3.در سال ۱۳۳۰ هجری شمسی روس‌ها گنبد را به توپ بستند و نقاطی را در بدنه گنبد به اندازه کله قند سوراخ کردند که هنوز جای تعمیرها از درون گنبد قابل مشاهده است و در سال ۱۳۳۱ نیرالدوله والی خراسان دستور تعمیر آن را داد

4.در عاشورای ۱۳۷۳ در یک حمله تروریستی در اثر انفجار بمب در حرم ۲۶ نفر کشته و ۳۰۰ نفر زخمی شدند. خرابی‌های حاصله بر بنا کم بود و فقط بخشی از کاشی‌کاری‌ها و آینه‌کاری‌های قدیمی آسیب دیدند که بعداً تعمیر شدند.

حوادث

در تاریخ 17 اردیبهشت 1394 به دلیل بارش 5 شدید باران سیلی نادر صورت میگیرد که در تصاویر و فیلم های موجود مشاهده شده که آب باران و سیل تا نزدیکی ضریح مقدسه رسیده ولی با اینصورت عاشقان امام رضا علیه السلام همچنان مشغول زیارت بوده و هیچ عکس العملی نشان ندادند ولی همزمان خادمان حرم شریف در حال مهار سیل بودند

شرح

بنا

بنای حرم قدیمی‌ترین و اولین بنای مجموعه آستان قدس رضوی است که مزار علی بن موسی الرضا(ع) در زیر آن قرار دارد

مزار

مزار (بقعه) علی بن موسی‌الرضا(ع) در بالای سر مزار هارون در زیر گنبد بخش مرکزی و اصلی مجموعه آستان قدس واقع شده است.

ابن بطوطه در سفرنامهٔ خود (روضات‌الجنات) صندوقی‌هایی که بر روی مزار هارون و علی بن موسی الرضا(ع) بوده است را شرح داده است و تا اوایل سده ۸ هجری قمری صورت قبر (سنگ قبر) هارون موجود بوده و پس از تسخیر شهر طوس و سناباد توسط سربداران صورت قبر هارون به کلی محو شده است.

این سنگ ساخته شده از سنگ مرمر سفید در سال 516 قمری توسط عبدالله بن احمد قره است. این سنگ که با نهایت ظرافت تراشیده شده است شامل یک متن محرابی در وسط و دو کتیبه در حاشیه به خط کوفی می باشد. در قسمت محرابی شکل نام بانی آن احمد علوی حسینی ذکر است

سنگ مزار

نخستین سنگ مزار مربوط به سده ششم هجری قمری است این سنگ به طول ۴۰ سانتی‌متر و عرض سی سانتی‌متر به قطر ۶ سانتی‌متر از جنس مرمر است

دومین سنگ مزار که هم‌اکنون بر روی مزار موجود در سرداب قرار دارد، از جنس مرمر آهکی سفید رنگ به ابعاد شصت در چهل سانتی‌متر است

سومین سنگ مزار سنگی است از معدن توران پشت یزد به رنگ سبز چمنی به ابعاد ۲٫۲۰ در ۱٫۱۰ به ضخامت یک متر با وزن ۳۶۰۰ کیلوگرم است که بر طبقه همکف موجود است که همزمان با نصب ضریح پنجم در سال ۱۳۷۹ در طبقه همکف در حرم قرار داده شد

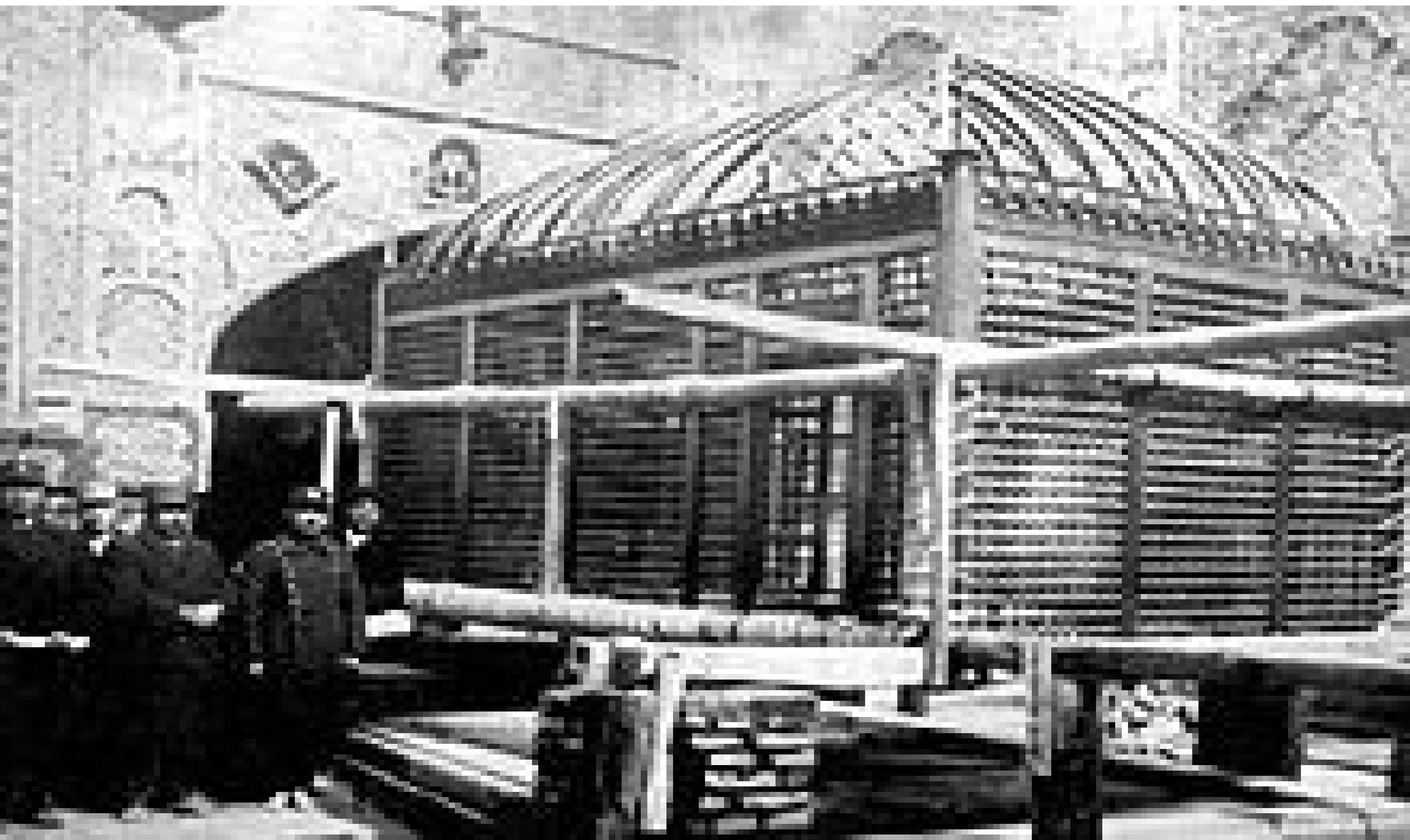
سنگ مزار جدید

سنگ پیشین مضجع شریف امام (علیه السلام) به لحاظ قدمت و آسیب دیدگی ، همزمان با تعویض و نصب ضریح جدید با حضور مقام معظم رهبری ، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدّظله‌العالی) تعویض و به‌جای آن سنگ جدید با محتوای الهام بخش هنری و آیات الهی بر مضجع نورانی امام (علیه السلام) نصب شد .
بر سطح این سنگ جدید ، علاوه بر کلمات مقدس و الهام بخش ، تاریخ ولادت و شهادت امام هشتم (علیه السلام) نقش بسته است .
متن کتیبه سطح سنگ جدید مرقد امام رضا (علیه السلام)
متن زیر بر سطح سنگ جدید مرقد امام رضا (علیه السلام) حک شده است :

- «این مرقد شریف امام پرهیزگار ، پاک ، راستگو ، شهید و وارث پیامبران و فرستادگان پروردگار ، هشتمین فرد از امامان معصوم اهل بیت پیامبر خدای جهانیان ، حجت خدا بر تمام موجودات عالم ، آقا و مولای ما ابوالحسن رضا ، علی بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب (علیه السلام) ، که سلام و درود خداوند بر تمام آنان باد .
- در روز 11 ذی العقده سال 148 ه .ق در مدینه متولد و در آخر ماه صفر سال 203 از هجرت پیامبر ، در شهر توس شهید شد و این مرقد مطهر در سال 1418 ه .ق بازسازی شد . »
- و نیز دو بیت زیر از اشعاری که حضرت به قصیده دعبل ملحق فرموده اند ، بر آن حک شده :
- و قبر بطوس یا لها من مصیبه * الحت علی الاحشاء بالزّفرات الی الحشر حتی یبعث الله قائماً * یفرّجُ عنا الغمّ و الکربات
- (قبری در طوس است ، چه عجب مصیبتی است ، مصیبت آن با ناله های دردناک ، آتش حسرت را تا روز قیامت در درون می افروزد تا اینکه خداوند قائمی را برانگیزد و اندوه و سختی ها را از ما برطرف سازد .)
- علاوه بر این ، آیاتی از کلام الله مجید نیز زینت بخش سنگ شده است :
- بالای سر مبارک : یا ایتها النفس المطمئنه ارجعی الی ربک راضیه مرضیه فادخلی فی عبادی و ادخلی جنتی
- پیش روی مبارک : انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل بیت و یطهرکم تطهیراً
- پشت سر مبارک : سلام علی آل یاسین انا کذالک نجزی المحسنین انه من عبادنا المؤمنین
- پایین پای مبارک : یا ایها الذین آمنوا اطیعوا الله و اطیعوا الرسول و اولی الامر منکم
- زیر خط های کتیبه نوشته شده است :
- سلام علی آل طه و یس * سلام علی آل خیر النبیین
- سلام علی روضه حل فیها * امام یباهی به الملک و الدین»

جعبه چوبی مرقد علی بن موسی الرضا

صندوق

صندوق جسمی چوبی بود که جدای از ضریح و سنگ مزار بود و بر روی مزارها قرار می دادند.
صندوق‌ها از سده ۶
هجری قمری تا سال ۱۳۷۹ بر روی مزار حضرت(ع) قرار داده می شدند.

نخستین صندوق در سده ششم هجری قمری از جنس چوب توسط انوشیروان زرتشتی از اهالی اصفهان پس از کسب شفا به حرم اهدا شد و بر روی سنگ مزار قرار داده شد و ابن بطوطه در سفرنامه خود این صندوق را با روکش نقره در سال ۷۳۴ هجری قمری مشاهده کرده است

صندوق

شاه عباس صفوی در سال ۱۰۲۲ دومین صندوق از جنس چوب فوفل را به حرم هدیه کرد که به صندوق عباسی معروف بود که سال‌ها در سرداب بر روی مزار بود و در سال ۱۳۱۱ هجری شمسی آن را برداشتند و طلاهای روی آن را جلا دادند.

در سال ۱۳۱۱ هجری شمسی صندوقی سنگی از جنس مرمر لیمویی از معدن شاندیز به هزینه حاج حسین حجار باشی زنجانی به جای صندوق دوم قرار داده شد.

صندوق

در سال ۱۳۷۹ به کلی صندوق سوم برداشته شد و به جای آن سنگ مزار یک متری سبز رنگی قرار داده شد

اکنون با احتساب دو مناره رفیع مسجد گوهرشاد، دوازده مناره در بناهای حوزه حرم حضرت امام رضا(ع) وجود دارد.
در مجموعه قدیمی آستان قدس رضوی، دو مناره با اختلاف قدمت وجود دارد؛ یکی در جنوب صحن انقلاب، نزدیک گنبد طلا و دیگری مقابل و به قرینه آن، در شمال صحن و بالای ایوان عباسی.
این دو مناره هر دو با روکش طلا تزیین شده‌اند و مناره نزدیک گنبد که به صورت منفرد ساخته شده، از سابقه تاریخی و قدمت بیشتری برخوردار است

مناره و گلدسته

- مناره یا منار در لغت یعنی جای نور و روشنایی و در اصطلاح، بنایی است بلند که از قدیم بر فراز ایوان اصلی مسجدها، زیارتگاه‌ها و مدارس دینی می‌ساختند و از آن برای پرتو افکنی و اذان‌گویی استفاده می‌کردند.
- علاوه بر این، مناره یا گلدسته، نمادی از مهم‌ترین عناصر معماری است که جایگاه ویژه‌ای در فرهنگ معماری اسلامی و آداب و سنن اجتماعی ایران دارد. بنابراین، پیش از آنکه مناره در کنار مسجدها برای اذان‌گویی ایجاد شود، به عنوان برج‌های راهنمایی بوده که مسافران را هدایت می‌کرده و در مواردی میلِ نشان راهنما به حساب می‌آمده است.
- اکنون با احتساب دو مناره رفیع مسجد گوهرشاد، دوازده مناره در بناهای حوزه حرم حضرت امام رضا (علیه السلام) وجود دارد.
- در مجموعهٔ قدیمی آستان قدس رضوی، دو مناره با اختلاف قدمت وجود دارد؛ یکی در جنوب صحن انقلاب، نزدیک گنبد طلا و دیگری مقابل و به قرینه آن، در شمال صحن و بالای ایوان عباسی.
- این دو مناره هر دو با روکش طلا تزیین شده‌اند و مناره نزدیک گنبد که به صورت منفرد ساخته شده، از سابقه تاریخی و قدمت بیشتری برخوردار است

احداث مناره به صورت منفرد تا قرن ششم ادامه داشته و از آن به بعد ساختن مناره به صورت زوج معمول شد. بنابراین، تاریخ بنای مناره کنار گنبد به اوایل قرن ششم باز می‌گردد که به‌جای احداث دو مناره کنار گنبد، یک مناره ساخته شد. طهماسب صفوی در قرن دهم مناره مذکور را مرمت و به طلا آراسته کرد.
بعد از آن، نادر شاه افشار همزمان با طلاکاری ایوان امیر علیشیر، مناره کنار گنبد را نیز دوباره طلاکاری کرد.
بلندی مناره کنار گنبد، از سطح صحن انقلاب تا انتها، 5/40 متر و محیط آن حدود 13 متر است. ابتدای قسمت پایین گلدسته از سطح بام ایوان آجرچینی شده و بالای آن با کاشی تزیین یافته است.

- گلدسته
- دسته گل, ونیزمناره بلندی رامیگویندکه درمعابدومساجدبزرگ بنا می کنند
- دو ستون کنار گنبد مسجد را گلدسته گویند

ما هرچند در بسیاری از جاها مناره و گلدسته را مترادف هم بکار می بریم ولی باید بدانیم این دو، دو شکل و هیئت جدا از هم دارند اما به مناسبت این که هر دو معمولاً در معابد و مقابر مقدسه بکار می روند، آنها را مترادف می آورند ولی گلدسته بنای عمودی و نسبتاً کوچکی است که در کشورهای اسلامی معمولاً سر آن را گرد و بیضوی می سازند ولی در کشورهای مسیحی سر آن را تیز و مانند یک مخروط می سازند.

مناره قبل از ظهور اسلام هم در سرزمینهای اسلامی و بلکه در دل عربستان یعنی مکه معظمه و یمن موجود بوده است. گذشته از این ابتکار مناره را (به طور کلی فارغ از این که در مساجد و یا بنای خاصی بکار رود) به یمنی ها نسبت داده اند.

- ابتدا مناره را برای راهنمائی مسافران می ساخته اند و در آن آتشی روشن می کردند که در شب از دور رهنمای مسافران به مقصد باشد، تا به این وسیله مسافران راه را از بیراهه تشخیص دهند. بنابراین فلسفه وجودی مناره را باید در ارائت طریق به پویندگان راه معرفی کرد.

- بسیاری فلسفه وجودی قرار گفتن مناره در کنار مساجد را اعلام اذان از مکان بلند می دانند و در این باره به روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هم تمسک کرده اند، اما باید بگوییم این سخن هیچ دلالتی بر لزوم مناره در کنار مساجد ندارد، اگر چنین بود، بی گمان بام مساجد برای این کار کفایت می کرد و فلسفه اذان گفتن در مکان بلند را پاسخگو بود و بر فرض قبول این نظر، چگونه با این فلسفه، وجود جفت مناره های مقارن را که در عالم تشیع معمول و مرسوم است، توجیه نماییم؟

دو مناره نماد، دو وسیله هدایت مسجد این سمبل منزلگه مقصود و خانه توحید ناگزیر از راهی است که بدان منتهی شود چه هر رهی شایسته منزلگه توحید نیست، رهی باید و راهبری که بتواند رهروان را از توفانها و گردنه های صعب العبور برهاند و به سر منزل مقصود رساند.

و این قرآن و عترتند که همصدا و همقدم و دست در دست هم همه مردم را به منزلگه توحید رهنمایند، قرآن و اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله همچو دو بال یک پرنده اند. دو مناره یکی در راست و دیگری در چپ مسجد یکی نماد و سمبل اعتقاد به قرآن و دیگری سمبل و نماد اعتقاد به اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله است که هر دو چراغ راه سالکان منزلگه توحیدند.

اما از آنجایی که اهل تسنن، اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله را راهنمایان طریق توحید نمی دانند و فقط قرآن را راهنمای طریق توحید می دانند، لذا منزلگه توحید (مسجد) را مزین به یک چراغ هدایت می کنند که همانا سمبل و نماد ایمان به کتاب خدا به عنوان تنها راه هدایت به منزلگه سعادت و رستگاری باشد.

افراد صاحب نام که در این حرم به‌خاک سپرده شده‌اند

گذشته

هارون الرشید (خلیفه عباسی)

شیخ طبرسی (از فقهای شیعه قرن ۶ هجری)

الله‌وردی خان (سپهسالار امپراتوری صفوی، حاکم ایالت فارس امپراتوری صفوی، بانی ۳۳ پل اصفهان و مدرسه خان شیراز)

شیخ بهایی (دانشمند عصر صفوی)

حر عاملی (از فقهای شیعه قرن ۱۱ هجری)

شیخ حسنعلی اصفهانی (معروف به نخودکی از علمای سده ۱۳ قمری شیعه)

عباس میرزا نایب السطنه (پسر بزرگ و ولیعهد فتحعلی شاه قاجار متوفی ۱۰ جمادی‌الثانی ۱۲۴۹ قمری)

افراد صاحب نام که در این حرم به‌خاک سپرده شده‌اند

معاصر

امیر اسدالله علم (نخست‌وزیر و وزیر دربار و از رجال با نفود دورهٔ پهلوی)

حاج غلام‌حسین تبریزی(عبدخدایی) (از عالمان شیعه و امام جماعت مسجد گوهرشاد)

علامه محمد تقی جعفری

سید عبدالله شیرازی (مرجع تقلید)

غلامرضا طبسی (خطیب شیعه)

ادیب نیشابوری (شاعر)

محمدتقی ادیب نیشابوری (شاعر)

سید عبدالکریم هاشمی‌نژاد (مجتهد و مبارز انقلاب اسلامی ایران)

سید عزالدین حسینی زنجانی (مرجع تقلید شیعیان)

سید محمدهادی میلانی(مرجع تقلید شیعیان)

افراد صاحب نام که در این حرم به‌خاک سپرده شده‌اند

محمدتقی آملی (فقیه شیعه)
سید احمد خسروشاهی (فقیه شیعه)
شیخ جعفر مجتهدی (عارف شیعه)
مجتبی قزوینی خراسانی (مجتهد شیعه)
هاشم قزوینی (مدرس و عالم شیعه)
سید رضا کامیاب (نماینده مجلس مشهد)
علی‌اکبر نهاوندی (نویسنده و عالم شیعه)
علی فلسفی (فقیه و مجتهد شیعه

آیین‌ها

- **آیین غبار روبی:**
در زمان اجرای این آیین درب های حرم را می بندد و کسی از زائرین نمی تواند از نزدیک این آیین را تماشا کرده و یا در آن شرکت کند.
- **آیین مراسم تحویل کشیک:**
حدود یک ساعت پس از طلوع آفتاب تمام خدمه در یکی از رواق های گنبدحاتم خانی، دارالسعاده و یا دارالحکمه جمع می شوند و با آیینی خاص خدام قبلی مسئولیتشان را به خدام جدید تحویل می دهند.
- **خطبه شب های شهادت:**
در شب عاشورا و شب شهادت امام رضا(ع) این مراسم در صحن های انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی توسط خدام برگزار می شود.
- **مراسم شام غریبان :**
شب های بعد از شب عاشورا و شب شهادت امام رضا(ع) این مراسم توسط خدام در صحن جمهوری اسلامی برگزار می شود.
- **آیین گل آرایی:**
هر روز صبح قبل از ساعت 8 گل های روی ضریح با آیینی خاص توسط سرکشیک خدام تعویض می شود. گل های روز قبل نیز در محل دارالقرآن واقع در صحن جمهوری اسلامی به زائرین هدیه داده می شود.
- **آیین نقاره نوازی:** .

به غیر از دو ماه محرم و صفر و ایام سوگواری همه روزه دقایقی قبل از طلوع آفتاب و دقایقی قبل از غروب آفتاب مراسم نقاره نوازی در نقارخانه صحن انقلاب انجام می‌شود. این مراسم با نواختن طبل و کرنا صورت می‌گیرد و آخرین ضربت نقاره نوازی نشانه طلوع و یا غروب آفتاب است. آیین نقاره نوازی از سال 860 ه.ق. شروع شده است و تا کنون ادامه داشته است. فقط یک بار در بین سال‌های 1312 ه.ش. تا 1320 ه.ش. رضاخان دستور داد تا نقاره نوازی تعطیل شود.